

Critical Analysis of *Nakhlhaye Bisar* (based on Fairclough's Theory and Van Dijke's Ideological Square)

Aram Rahimian¹ | Maryam Mosharrafolmolk^{2*} | Ahmad Khatami³

1. Ph.D student in Persian language and literature, Department of Persian Language and Literature, University of Shahid Beheshti, Tehran, Iran. E-mail: s_rahimian91@yahoo.com
2. Corresponding Author, Professor of Persian language and literature, University of Shahid Beheshti, Tehran, Iran. E-mail: M-musharraf@sbu.com
3. Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Shahid Beheshti, Tehran, Iran. E-mail: A_khatami@sbu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 06/04/2022

Received in revised form:
21/07/2022

Accepted: 23/08/2022

Keywords:

Nakhl-haye Bisar,
Criticaldiscourse
Analysis,
The Discourse of
Ideological
Traditionalis,
Ideological sign of
Charismatic authority,
School ideology.

ABSTRACT

Nakhlhaye Bisar is counted as one of the first novels in the field of Resistance that has been written on the basis of the time and space of war. One of the most critical areas to be studied in this work is how to reflect the characteristics of the prevailing ideas. This paper seeks to extract the discourses in the work by re-reading this novel in the form of Fairclough critical approach and Van Dijk's ideological square in a descriptive-analytical manner. Furthermore, the study is to answer the question of whether the discourse that governs the space of the story serves to preserve or weaken the relations of ideological power. The findings of this study indicate that the author of "*Nakhlhaye Bisar*," has tried to represent the components of the ideological traditionalist discourse that was the dominant discourse in the 60's via integrating the ideological functions of language. This way, Frust, in addition to legitimizing the dominant semantic system and rejecting competing discourses, has also assisted stabilizing the existing power relations in the layers of the social structure.

Cite this article: Rahimian, A., Mosharrafolmolk, M., Khatami, A. (2024). Critical Analysis of *Nakhlhaye Bisar* (based on Fairclough's Theory and Van Dijke's Ideological Square). *Journal of Research in Narrative Literature*, 13 (3), 97-119.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2022.7661.1553

Extended Abstract

Introduction:

With the beginning of the Iran-Iraq war in 1359, many writers were obliged to reflect aspects of this serious event in their work due to their social conditions. "Novel" reflects the reality in a more fundamental and wider way, and is one of the genres that was welcomed in the field of stable literature for projecting views and recreating the event of war both during and the post-war era. Authors of sustainability novels, as speakers and users of language in different eras, like other genres of fiction literature, to describe and depict this huge event under the influence of the specific cultural and ideological atmosphere of the period. Furthermore, they have worked hard to produce works and have brought new and different discourses into the realm of sustainability literature. During the war period, due to the spread of revolutionary standards and values to the category of war, the continuation of the enemy's preparations and the rise of revolutionary fervor and agitation, a major part of the stability novels moved in the direction of strengthening the collective self against the hostile other. In this period, the writers who wrote about war continued the moral and ideological understanding of literature. They also assigned literature to the service of politics and also added the task of strengthening faith (Mir Abedini, 2016: 931). The narration of this group of writers is the reproduction of the propositions that the ideological and hegemonic discourse has turned into conventional beliefs. The novel *Nakhlhaye Bisar* is one of these works that was written in the process of political-social currents of the war period and under the influence of the ruling cultural-ideological propositions. Considering the close connection between text and metatextual elements in *Nakhlhaye Bisar*, we want to examine how text and meaning are formed in this work, in the form of Fairclough's theoretical framework and Van Dijk's ideological square. And to answer these questions: firstly, are the discourses in palm trees free? Also, is the discourse that governs the space of the story in the service of maintaining ideological power relations in the layers of the social structure, or is it in the direction of weakening and transforming it?

Methodology:

Descriptive-analytical method has been used in compiling this article. In order to explain the topic of research and information gathering, firstly, the use of library resources is in line with the work. In the next step, excerpts from the novel *Nakhl-ha-ye Bisar* were selected and analyzed based on the approach of critical discourse analysis of Fairclough and Van Dijk's ideological square.

Results and Discussion:

Examining *Nakhlhaye Bisar* as a communication event leads us to the conclusion that this work is actually a representation of the conditions governing the time of writing the novel, i.e. the early sixties. Factors such as historical context, power relations in society and its structure have shaped the language (text) and through the use of language, these structures and social processes and worldviews were stabilized.

In the historical context of the 60s and the war period, the discourse of ideological traditionalism with the centrality of religious text and charismatic tendency was highlighted,

and that part of the discourse system of the Islamic Revolution, which was rooted in modernism, was marginalized.

The author of *Nakhlhaye Bisar* has started to produce his work in line with this dominant discourse and its ideological institutions. The link between politics and religion, emphasis on the Islamic color of the revolution, using the patterns and myths of Islamic history, and the manifestation of the principles of belief and struggles of the Ashura movement in war are among the dominant ideological components that have been objectified in *Nakhlhaye Bisar*.

Conclusion:

The historical and social context of the text *Nakhlhaye Bisar* is a representation of the early years of the war until the beginning of the 60s and the ruling ideologies of this period and the power relations underpinning them have had a profound effect on the production of the said novel's discourse. This period is very important from a historical and social point of view and has two distinctive features: the existence of war conditions and the presence of the charismatic personality of Imam Khomeini. Together, these two factors had a profound effect on the prominence of the Islamist discourse in this period and the marginalization of internal others such as liberal groups. In addition to these factors, the element that has strengthened the foundations of the power and credibility of the Islamist discourse in the first decade of the revolution, is school ideology. This ideology had concepts and symbols that could perform the usual functions of an ideology in the process of revolution in a favorable way and become a dominant ideology. The ability to convey political awareness to line up, present a new set of values, and finally succeed in justifying the followers that the addressed ideology is based on truth and rationality, were among the ideological functions that led to the hegemony of this ideology. During the war period, the connection of revolutionary and Islamic identity and the necessity of establishing Islamic and revolutionary values caused the strengthening of scholastic values and the basis of alienation. In this period, in the field of literature, a group of writers appeared whose works about war took the burden of the literature in Islamic Revolution and expressed a religious and revolutionary worldview in connection with religious beliefs.

Among these writers, Ferasat is committed to writing about war in line with the traditionalist discourse and school ideology and created the novel *Nakhlhaye Bisar* in connection with the two categories of war and revolution with religion. In this work, according to the relationship between the two sides of language and the macro structure, language also has an ideological function. This made discourse and ideological differences show themselves in terms of the classification of words. In addition to vocabulary, the metaphors, implicit presuppositions, coherence and all other categories, which constitute the aspects of meaning, are ideologically charged. The social structures at the time of writing the novel *Nakhlhaye Bisar* are also well reproduced in the text of the work. In this regard, the author of *Nakhlhaye Bisar* has acted in a purposeful way in choosing discourse thinkers and identity formation. Almost most of the actors, especially the central characters of the story, display the social structure with their meaningful actions during the performance. In addition to establishing their position as social participants of the hegemonic discourse, they also convey value systems and common background knowledge.

تحلیل انتقادی رمان نخل‌های بی‌سر (بر اساس نظریه فرکلاف و مربع ایدئولوژیک ون دایک)

آرام رحیمیان^۱ | مریم مشرف‌الملک^{۲*} | احمد خاتمی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: s_rahimian91@yahoo.com
۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: M-musharraf@yahoo.com
۳. استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: A_khatami@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۴/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۱

واژه‌های کلیدی: نخل‌های بی‌سر، تحلیل انتقادی گفتمان، گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک، دال ایدئولوژیک اقتدار کاریزمایی، ایدئولوژی مکتبی.

نخل‌های بی‌سر از نخستین رمان‌های حوزه پایداری است که در بستر زمانی و مکانی جنگ به نگارش درآمده است. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های قابل بررسی در این اثر، میزان و نحوه انعکاس ویژگی‌های ساختاری و اندیشه‌ای حاکم است. این جستار در پی آن است که با بازخوانش رمان نخل‌های بی‌سر در قالب رویکرد انتقادی فرکلاف و مربع ایدئولوژیک ون دایک به شیوه توصیفی-تحلیلی، گفتمان‌های موجود در اثر را مورد کاوش قرار دهد و پاسخگوی این پرسش باشد که گفتمان حاکم بر فضای داستان، در خدمت حفظ روابط قدرت ایدئولوژیک در لایه‌های ساختار اجتماعی صورت‌بندی شده است یا در جهت تضعیف و دگرگونی آن می‌باشد؟ یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که نویسنده نخل‌های بی‌سر با بهره‌گیری از کارکرد ایدئولوژیک زبان در راستای بازتولید مؤلفه‌های گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک که گفتمان مسلط در دهه ۶۰ بوده، همت گماشته است. فراست، بدین طریق علاوه بر، مشروعیت‌بخشی نظام معنایی مسلط و طرد گفتمان‌های رقیب در جهت تثبیت روابط قدرت موجود در لایه‌های ساختار اجتماعی نیز برآمده است.

استناد: رحیمیان، آرام؛ مشرف‌الملک، مریم؛ خاتمی، احمد (۱۴۰۳). تحلیل انتقادی رمان نخل‌های بی‌سر (بر اساس نظریه فرکلاف و مربع ایدئولوژیک ون دایک). پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۳ (۳)، ۹۷-۱۱۹.

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/rp.2022.7661.1553

۱. پیشگفتار

کاربرد زبان در لابه‌لای روابط و فرآیندهای اجتماعی محصور شده است، روابط و فرآیندهایی که به نحوی نظام‌مند گوناگونی‌های زبانی را رقم می‌زنند، که از جمله آن‌ها می‌توان به صورت‌های زبانی که در متن ظاهر می‌شوند، اشاره کرد. «یک‌جنبه از محصور بودن کاربرد زبان در روابط اجتماعی که ملازم مفهوم گفتمان است، آن است که زبان صورت مادی ایدئولوژی و در واقع آغشته به ایدئولوژی است. با این وصف زبان نگاهی واحد به دنیا نیست؛ بلکه نگرش‌های متفاوت و ناهمگونی را در برمی‌گیرد و نمی‌توان گویندگان زبان را اسیر دام سامانه‌ای واحد و غالب باورها دانست؛ زیرا گویندگان، پیاپی و به نسبت تغییر موقعیت‌های کلامی چرخش‌های ایدئولوژیک انجام می‌دهند و به‌طور متناوب درگیر چالش‌ها و تضادهایی می‌شوند که زمینه‌مناشناختی آن بلافاصله در ذهن‌شان احضار می‌شود؛ یعنی آن را فوراً در می‌یابند.» (فاولر، ۱۳۹۵: ۲۸۲) با آغاز جنگ ایران و عراق در سال ۱۳۵۹، بسیاری از نویسندگان با توجه به شرایط اجتماعی خود را ملزم نمودند ابعادی از این واقعه خطیر را در آثار خود بازتاب دهند. «رمان، به این دلیل که واقعیت را به شیوه بنیادی‌تر و وسیع‌تر منعکس می‌کند، از جمله ژانرهایی است که در حوزه ادب پایداری برای طرح دیدگاه‌ها و بازآفرینی واقعه جنگ چه در دوره جنگ و چه پس از آن مورد استقبال قرار گرفت. نویسندگان رمان‌های پایداری به‌عنوان گویندگان و کاربران زبان در دوره‌های مختلف هم‌چون ژانرهای دیگر ادبیات داستانی برای توصیف و ترسیم این رخداد عظیم تحت تأثیر فضای فرهنگی و ایدئولوژیکی خاص دوره به تولید آثار همت‌گماشتند و گفتمان‌های جدید و متفاوتی را به قلمرو ادبیات پایداری وارد نمودند. در طول دوره جنگ به علت تسری موازین و ارزش‌های انقلابی به مقوله جنگ، تداوم تمهیدات دشمن و بالاگرفتن شور انقلابی و تهییجی، بخش عمده‌ای از رمان‌های پایداری در جهت تقویت مای جمعی در برابر دیگری متخاصم حرکت می‌کرد. در این دوره، نویسندگانی که از جنگ نوشتند، برداشت اخلاقی و عقیدتی از ادبیات را تداوم بخشیدند؛ هم‌چنین ادبیات را به خدمت سیاست گماشتند؛ وظیفه تحکیم ایمان را نیز به آن افزودند.» (میرعابدینی، ۱۳۹۶: ۹۳۱). روایت این دسته از نویسندگان، بازتولید همان گزاره‌هایی است که گفتمان ایدئولوژیک او هژمونیک، آن‌ها را به صورت باور متعارف درآورده است. رمان نخل‌های بی‌سر، فراست از جمله این آثار به‌شمار می‌آید که در

1. Discourse

2. Ideological

فرآیند جریان‌ات سیاسی - اجتماعی دوره جنگ و تحت تأثیر گزاره‌های فرهنگی - ایدئولوژیکی حاکم نوشته شده است. با توجه به پیوند نزدیک متن و عناصر فرامتنی در *نخل‌های بی‌سر*، ما برآنیم، چگونگی شکل‌گیری متن و معنا را در این اثر، در قالب چهارچوب نظری فرکلاف^۱ و مربع ایدئولوژیک ون‌دایک مورد مذاقه قرار دهیم.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

در این پژوهش با بهره‌گیری از الگوی نظری فرکلاف و داده‌های مربع ایدئولوژیک ون‌دایک برآنیم به دو پرسش زیر پاسخ دهیم:

- گفت‌مان‌های موجود در *نخل‌های بی‌سر* کدام‌اند؟

- گفت‌مان حاکم بر فضای داستان، در خدمت حفظ روابط قدرت ایدئولوژیک در لایه‌های ساختار اجتماعی صورت‌بندی شده است یا در جهت تضعیف و دگرگونی آن می‌باشد؟

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

نخل‌های بی‌سر از جریان‌سازترین آثار دوره جنگ به شمار می‌آید که در سال‌های اخیر بر اساس رویکردهای مختلف و با چشم‌اندازهای گوناگون مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. آثار پژوهشی مرتبط با این اثر در سه دسته مقاله، کتاب و پایان‌نامه قابل تقسیم است. در بخش مقالات باید به این پژوهش‌ها اشاره کرد: «سیری در رمان جنگ دهه ۶۰»، (۱۳۹۸) از علیرضا شوهانی که پس از دسته‌بندی نگرش نویسندگان به سه گروه موافق، مخالف و نگاه بی‌طرف به جنگ، رمان *نخل‌های بی‌سر* را در دسته آثار موافق جنگ قرار می‌دهد که تهیج روحیه مقاومت و انجام رسالت عقیدتی از شاخصه‌های عمده این نوع از آثار است. «مقایسه سبک زندگی در داستان‌های *نخل‌های بی‌سر* و عشق در منطقه ممنوع»، (۱۳۹۲)، نوشته محمد حنیف. وی، فراست را در داستان‌هایش از نظر جنبه ذهنی پایبند به مبانی دینی می‌شناسد. «از *نخل‌های بی‌سر* تا فصل جوانی، بررسی تطور مضمون و اندیشه در آثار قاسم‌علی فراست از دهه ۶۰ تا اوایل دهه ۹۰»، (۱۳۹۵) از مهدی خادمی کولایی و نسیم حسین‌پور ایلامی؛ بررسی تحلیلی جامعه در رمان جنگ (مطالعه موردی رمان *نخل‌های بی‌سر*)»، (۱۳۹۷)، نوشته زلیخا احمدپور بیرانوند و امیرعباس عزیزی‌فر، یافته این نگارندگان حاکی از آن است که فراست در آثارش غالباً با دیدگاهی مثبت به جنگ و مسائل آن پرداخته است. مقاله «هویت جهادی در دو رمان

دفاع مقدس (نخل‌های بی‌سر، زمین سوخته)» (۱۳۹۷) از محسن ظریفی‌نیا، این پژوهشگر شاخصه‌های فرهنگ هویت جهادی را در نخل‌های بی‌سر از منظر تحلیل گفتمان ارنستو لاکلاو و موفه مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های این مقاله، پیوند محکم مؤلفه‌هایی چون شجاعت، مقاومت و ایثار را در نخل‌های بی‌سر با باورهای دینی حکایت دارد. علاوه بر این مقالات، کتاب‌هایی که به نقدی کوتاه از نخل‌های بی‌سر در کنار دیگر آثار پایداری پرداخته‌اند نیز قابل اشاره هستند. تفنگ و ترازو، (۱۳۸۰) از بلقیس سلیمانی، این نویسنده، نخل‌های بی‌سر را رمانی ایدئولوژیک و تبلیغی می‌داند که در خدمت دفاع از ارزش‌های جنگ و انقلاب نوشته شده است. جنگ از سه دیدگاه، (۱۳۸۶) نوشته محمد حنیف که علاوه بر خلاصه‌ای از نخل‌های بی‌سر، به صورت مختصر جامعه رمان مذکور را با بیان شاهد مثال‌هایی از متن مورد ارزیابی قرار داده است. کندوکاوی پیرامون ادبیات داستانی جنگ و دفاع مقدس، (۱۳۸۸) به نویسندگی محمد حنیف و محسن حنیف، این نویسندگان در تحلیل خود از رمان نخل‌های بی‌سر، این اثر را از جمله داستان‌های ایرانی کاملاً جنگی به شمار آورده‌اند که تمامی عناصر داستان را در خدمت موضوع جنگ قرار داده است. ادبیات داستانی جنگ در ایران، (۱۳۹۵) نوشته مهدی سعیدی، وی با قرار دادن رمان نخل‌های بی‌سر در دسته داستان‌های ارزش محور، رشادت، ایثار، مقاومت در برابر دشمن را درونمایه اصلی این اثر می‌داند. در بخش پایان‌نامه به «بررسی عناصر داستان در رمان‌های جنگ (با استناد به آثار نخل‌های بی‌سر، زمستان ۶۲، باغ بلور)»، (۱۳۸۹) نوشته اقدس بهرام باید اشاره کرد. با تأمل در این پژوهش‌ها دریافته‌ایم که تاکنون هیچ اثر یا پژوهشی به صورت جامع و مستقل به تبیین چگونگی شکل‌گیری رمان نخل‌های بی‌سر در بستر ایدئولوژی‌های حاکم نپرداخته است. لذا، این مسأله لزوم پرداختن به این رمان جریان‌ساز را مهم جلوه می‌دهد.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

در تدوین این مقاله از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شده است. جهت تبیین موضوع پژوهش و گردآوری اطلاعات، ابتدا، استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای در راستای کار قرار گرفت. در مرحله بعد، بریده‌هایی از رمان نخل‌های بی‌سر انتخاب شد و براساس رویکرد تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف و مربع ایدئولوژیک ون‌دایک مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۱-۳-۱. تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف^۱

«مرحله سوم مطالعات کلامی که آمیزه‌ای از دو رویکرد صورت‌گرا و نقش‌گرا است، در قالب رهیافت تحلیل انتقادی گفتمان، بسط و گسترش یافت. این جریان فکری سهم مهمی در مطالعات کلامی و نظریه گفتمان ایفا کرده است که عمده سهم آن، تعمیق نقش زبان در جامعه و فهم مناسبات آن است. نظریه‌پردازان تحلیل انتقادی گفتمان برخلاف بررسی‌های توصیفی و صوری پیشین از زبان معتقدند که زبان تیت‌مند است و عمل اجتماعی غیرزبانی و کاربردهای زبانی بر یکدیگر اثرگذارند و یکدیگر را شکل می‌دهند. آن‌ها معتقدند، ایدئولوژی‌های مسلط، زبان و گفتمان را به وجود می‌آورند و گفتمان نیز به نوبه خود، ایدئولوژی را باز تولید می‌کند. فرکلاف از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان این رویکرد گفتمانی است که به شیوه‌ای جامع و نظام‌مند به کاوش در روابط نامعلوم بین متون و ساختارها، روابط و فرآیندهای فرهنگی و اجتماعی در سطح گسترده پرداخته است.» (Fairclough, 1995: 13)

«فرکلاف، گفتمان را زبان به منزله کنش اجتماعی معرفی کرده است. از نظر وی، گفتمان مجسم‌کننده معنا و ارتباط اجتماعی است؛ شکل‌دهنده ذهنیت و نیز ارتباطات اجتماعی-سیاسی است.» (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۵۰) «این نظریه‌پرداز علاوه بر این که چارچوبی تحلیلی برای بررسی زبان در رابطه با عناصر فرازبانی چون جامعه، قدرت و ایدئولوژی ارائه داده، این نظریه را به‌عنوان یکی از راهکارهای عملی در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین نیز معرفی کرده است که به وسیله آن می‌توان به ماهیت تغییرات اجتماعی و فرهنگی پی برد.» (همان، ۱۳۸۶: ۱۸)

۱-۳-۲. مربع ایدئولوژیک ون دایک^۲

در این پژوهش، اگرچه اساس کار رویکرد نظری فرکلاف است، در مواردی برای تحلیل و آشکار ساختن تأثیرات ایدئولوژیکی در متن، از مؤلفه‌های مربع ایدئولوژیک ون دایک نیز استفاده می‌شود.

«مربع ایدئولوژیک، ابزاری مفهومی است که ون دایک برای تبیین ارتباط نظام ایدئولوژیکی با گفتمان معرفی نموده است. این اندیشه‌مند تحلیل گفتمان، معتقد است، هرگاه درباره خود و دیگران می‌اندیشیم، خودآگاه یا ناخودآگاه، این مربع بر تفکرات، احساسات و رفتارمان حاکم است. به نظر ون دایک، تظاهرات متنی - زبانی مربع ایدئولوژیک در تمهیدات بلاغی نظیر اغراق، حسن تعبیر، گزینش واژگانی و ساختارهای بیانی‌ای که کنش‌های رفتاری «خودی» را

1. Fairclough's Critical Discourse Analysis

2. Van Dijk's Ideological Square

مثبت و برجسته و کنش‌های «دیگری» را منفی و در حاشیه جلوه می‌دهند، خود را نمایان می‌سازد.» (Van Dijk, 2000: 44-43).

۲. پردازش تحلیلی موضوع

«در سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی، مفهوم امر سیاسی در قالب دو گفتمان فرصت صورت‌بندی به دست آورد. نخست، گفتمان لیبرال اسلامی در دولت موقت و ریاست‌جمهوری ابوالحسن بنی‌صدر که ریشه در تجددگرایی داشت. مهم‌ترین خواست این گروه تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی از طریق محدود کردن ساختار قدرت سیاسی و ایجاد نوعی مشروطیت یا جمهوری بود. گفتمان دیگر در آرایش گفتمان‌های حاضر در عرصه سیاسی و اجتماعی دهه ۶۰، گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک است. این گفتمان در واقع بازتابی از علائق و ارزش‌های طبقات رو به افول جامعه سنتی بود که در معرض نوسازی و انقلاب از بالا قرار گرفته بود. ائتلاف اولیه میان این دو دسته نهایتاً به دلیل اختلاف بر سر حکومت و ماهیت سیاست داخلی و خارجی از هم گسیخت و گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک توانست با کنار زدن دگرگفتمانی به یک گفتمان هژمونیک در پهنه سیاست ایران بدل شود. گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک در دهه ۶۰، مرکب از دال‌هایی چون نظریه سیاسی شیعه و اقتدارکاریزمایی بود و بر مفاهیمی چون پیوند میان هویت انقلابی و اسلامی و ایدئولوژیک شدن سنت اسلامی تأکید داشت.» (بشیری، ۱۳۸۷: ۶۹-۷۱؛ سلطانی، ۱۳۸۷: ۱۳۶-۱۳۷) فراست در نخل‌های بی‌سر با مفصل‌بندی گسترده گزاره‌های گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک به‌خصوص عنصر کاریزمایی و ایدئولوژی مکتبی، به تثبیت نظام معنایی مسلط و طرد گفتمان‌های رقیب پرداخته است. بازتولید این عناصر ایدئولوژیک در هر سه سویه سطح توصیف، تفسیر و تبیین چارچوب نظری فرکلاف و بعضی از مؤلفه‌های مربع ایدئولوژیک و ن‌دایک قابل بررسی است.

۲-۱. سطح توصیف

در رویکرد نظری فرکلاف، این سطح که نخستین مرحله از تحلیل انتقادی گفتمان است در چارچوب بافت متن و تحلیل ویژگی‌های صوری متن توصیف می‌گردد. به عبارتی، سطح توصیف با تمرکز بر واژگان، نوع کاربرد و روابط میان آن‌ها و وجوه دستوری متن انجام می‌شود که در واقع با کنش بیانی که به منزله کنش بنیادی هر پاره‌گفتار است و کنش تأثیری سروکار دارد. در این سطح از تحلیل انتقادی باید به بسامدها توجه کرد؛ زیرا «همه اجزای صوتی واژگانی و نحوی زبان، خواه ناخواه به

نوعی با دیدگاه ویژه‌ای مرتبطاند، ولی بعضی از این ساختارها، برجستگی بیشتری دارند» (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۹) فرکلاف در این مرحله از تحلیل سعی دارد با تحلیل زبان‌شناختی به ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی موجود در متن دست یابد.

۱-۱-۲. کنش بیانی

فرکلاف، در ترسیم ویژگی‌های بخشی از یک متن به‌مثابه یک کنش گفتاری، کنشی را با نام کنش بیانی توصیف می‌کند که «تولیدکننده متن به‌واسطه تولید متن آن را انجام می‌دهد، مثل بیان یک گفته، قول، طرح یک سؤال، دستور و غیره. به‌عبارتی دیگر، کنش بیانی به معنای تولید عبارات معنادار متشکل از واژگان و ساختار نحوی است. نویسنده در این سطح از کنش گفتار به گونه‌ای گزینشی واژه‌هایی را به کار می‌برد که دارای معنای ویژه‌ای هستند.» (آوستین، ۱۹۷۰، به نقل از قنبری عبدالملکی و فیروزیان‌پور اصفهانی، ۱۴۰۰: ۱۲۳) نگارندگان در این بخش از جستار پیش‌رو، از دو ساختار گفتمان‌مدار کنش بیانی برای تحلیل متن *نخل‌های بی‌سر* بهره گرفته‌اند: الف- بررسی واژگان. ب- بررسی ساختار نحوی متن.

۱-۱-۲-۱. گزینش واژگان

گوینده یا نویسنده در گفتمان با انتخاب‌های گوناگون روبه‌رو است که انتخاب هر واژه، افزون بر معانی ظاهری، معانی ضمنی را نیز منتقل می‌کند. «به‌عقیده فرکلاف، تفاوت‌های ایدئولوژیک میان متون در بازنمایی‌های مختلفی که از جهان ارائه می‌دهند، در واژگان آن‌ها رمزگذاری می‌شود.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۳) هر یک از واژه‌های مختلف تشکیل‌دهنده متن به تولید واقعیت به‌شیوه‌ای خاص کمک می‌کند. البته دیدگاه و ایدئولوژی ویژه نویسنده و تجربیات او در این انتخاب مؤثر است.» (Fairclough, 1992: 191) نویسنده رمان *نخل‌های بی‌سر* در جهت تثبیت و مشروعیت بخشی دال‌های ایدئولوژیک گفتمان سنت‌گرایی در متن از شیوه‌های مختلفی بهره گرفته است. گزینش و طبقه‌بندی واژگان از مهم‌ترین تمهیدات فراست در مفصل‌بندی و بازتولید ایدئولوژی‌های گفتمان مذکور است.

- فرمانده ناصر، در مقابل نگرانی ناصر از کمبود سلاح و تجهیزات می‌گوید: «ناصر زیاد خودتو ناراحت نکن، اون کسی که شاهو با اون همه ایل و تبارش بیرون کرد، بالاتر از اونشم بیرون می‌کنه» (فراست، ۱۳۸۵: ۲۸)

«شهناز خواهر ناصر، ترک جبهه‌های نبرد را از جانب خویش به پشت کردن به امام تعبیر می‌کند.» (همان: ۷۱)

«خدا ایشالله از عمر ناقابل من و بچه‌هام برداره و بذاره رو عمر امام.» (همان: ۱۸۳)

در نمونه‌های بالا از متن داستان، آنچه از نظر زیرساخت اندیشگانی و تجربی که در واقع «با دانش و اعتقادات نویسنده سروکار دارد.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۱) باهم آبی و اثره‌های فرمانده، امام و وظیفه است که در جهت تأکید و تحکیم دال ایدئولوژیک اقتدار کاریزمایی انتخاب شده‌اند. همان‌گونه که در بخش پیشین اشاره شد، گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک از آغاز شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران بر حول دال مرکزی اقتدار کاریزمایی - سنتی امام خمینی شکل گرفت. اقتدار کاریزمایی آیت‌الله خمینی به‌عنوان بنیانگذار جمهوری اسلامی نه بر کنترل نهادهای دولتی یا حزبی بلکه بر جذابیت شخصی وی استوار بود که در بین بخش عمده‌ای از نیروهای سیاسی و اکثریت مردم وحدت و یکپارچگی ایجاد می‌کرد. به همین دلیل، در فاصله سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۶۸، وفاداری، اعتماد و ارادات مذهبی به شخصیت کاریزماتیک سیاسی - مذهبی امام خمینی و ارزش‌های مقبول ایشان، اساس کردارهای سیاسی در گفتمان حاکم را تشکیل می‌داد.» (بشیریه، ۱۳۸۷: ۴۷، ۷۰-۷۱)

«نویسنده نخل‌های بی‌سر علاوه بر، بازنمایی شخصیت مقتدر و محبوب رهبر انقلاب در سطح واژگان، در برجسته‌سازی ارزش‌های مقبول ایشان نیز در این سطح اهتمام ویژه‌ای می‌ورزد. روحیه سلحشوری، جنگ‌طلبی و دفاع از تمامیت ارضی از برجسته‌ترین گزاره‌های مورد تأکید امام خمینی است که به خصوص در سال‌های آغازین جنگ در حوزه ادبیات داستانی بازتاب گسترده‌ای یافته است.» (میرعابدینی، ۱۳۹۶: ۸۸۹-۸۹۰) فراست نیز همسو با این جریان فکری غالب، تحکیم این گزاره‌ها را در گفتمان نخل‌های بی‌سر، اساس قرار داده است.

- حسین در پاسخ التماس‌های مادرش «ننه قربونتون، بیاین با هم بریم!» می‌گوید: «دشمن حمله

کرده؛ متوجهی؟ حمله! باید جلوش وایساد، یا نه» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۸)

- ... امام می‌گه بجنگین، ما هم وظیفه داریم بگیم «چشم»؛ خلاص!» (همان: ۶۵)

- مادر ناصر متوجه تفنگی می‌شود که وی به خانه آورده است: «ننه این چیه؟»

- «قاتل دشمن!»

- «چرا آوردیش این جا؟»

– «نترس مادر؛ غریبه‌س؛ اما از این به بعد پاش به خونه همه‌مون وا می‌شه» (همان: ۶۰)

نویسنده در این پاره‌گفتار از طریق واژه «همه»، به تعمیم مدل ذهنی ناصر در لزوم مبارزه‌جویی و دفاع از تمامیت ارضی به‌مثابه ایدئولوژی کل مردم جامعه پرداخته است. «تعمیم» علاوه بر این‌که، ادعا، کنش یا رخداد را فراگیرتر و بنابراین کاربردی‌تر می‌سازد؛ گفتمان نیز با این شیوه می‌تواند رابطه شناختی بین مثال عینی‌تری که در الگوی ذهنی بازنمایی شده و عقائد عام‌تری مثل نگرش‌های اجتماعی و ایدئولوژی‌ها را نشان دهد. (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۹۸-۹۹) «تعمیم این مدل ذهنی به‌صورت اصل ایدئولوژیک در نخل‌های بی‌سر به‌گونه‌ای است که حتی مبنای ارزش‌یابی میان سوژه‌های گفتمان نیز قرار گرفته است. ویژگی‌های صوری دارای ارزش‌یابی، سرنخی از ارزشیابی تولیدکننده بخشی از واقعیت ارائه می‌دهند. ارزش‌یابی با فاعل‌ها و هویت‌های اجتماعی سروکار دارد.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۲)

– «حسین، هم‌کلاسی‌اش «غلامرضا» را می‌بیند که چمدانی به بغل زده است و به کمک پدرش، باروبنه مسافرت را می‌بندد؛ حسین، بدون توجه به او می‌گذرد و ناصر زیرلب می‌غرد: بی‌غیرت‌ها!» (فراست، ۱۳۸۵: ۲۲) همان‌گونه‌که، شاهد هستیم کنش این شخصیت در بی‌اعتنایی به ارزش‌بنیادین دفاع تحت تأثیر طبقه‌بندی ایدئولوژیک به‌صورت منفی ارزشیابی می‌شود و تعبیری که درباره او به کار می‌رود تماماً بار منفی دارد.

از دیگر گزاره‌های مهم گفتمان سنت‌گرایی که در کنار دال ایدئولوژیک اقتدارگرایی در سطح واژگان نخل‌های بی‌سر برجستگی یافته، مؤلفه‌ها و الگوهای ایدئولوژی مکتبی است. اصلی‌ترین عامل کنش‌ساز گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک و جریان خط امام در سال‌های انقلاب، تحکیم نگره دینی و ورود معنویت به صحنه سیاست و فرهنگ است. در این دوره، اسلام، مکتبی توحیدی معرفی شد که غنای مفهومی و محتوایی آن می‌تواند تمامی زوایای زندگی انسان را دربرگیرد. مکتب تشیع نیز به‌مثابه ایدئولوژی مسلط، راهنمای عمل و رهایی‌ساز جلوه‌گر شد. «در وضعیت بحرانی جنگ نیز که به فاصله دو سال پس از انقلاب رخ داد، ایدئولوژی مکتبی توانست با ارائه قرائتی انقلابی از الگوهای مطلوب خود، امکان جذب و معنابخشی به گزاره‌های گفتمان غالب را فراهم آورد و با بسط سیطره هژمونیک خود، ایدئولوژی‌های رقیب را طرد کند و خود را به‌عنوان ایدئولوژی مسلط به جامعه معرفی کند.» (شفائی‌هریسی، ۱۳۹۱: ۱۳۷) از این رو، یکی دیگر از موضوعاتی که زیرساخت اندیشگانی و تجربی

اغلب آثار پایداری این دوره را می‌سازد، پیوند ادبیات با دیانت و مفاهیم و الگوهای ایدئولوژی مکتبی است. «توحید و خدامحوری، امامت، شهادت‌طلبی» از جمله شاخصه‌های بنیادین جریان مکتبی و اسلامی است که در زیرساخت تجربی نخل‌های بی‌سر به‌طور گسترده نمود یافته است.

- مادر حسینش را به آغوش کشیده است و نوازش می‌کند: «تو هم می‌خوای بری مادر؟ برو سرباز امام ز منم، برو خدا به همراهت عزیزدل.» (فراست، ۱۳۸۵: ۷۸)

- صالح، چشم‌هایش را روی تانک ریزتر می‌کند و با التماس می‌گوید: «ای دست تو رو به جون مهدی، این بار نلرز. ای چشم تو را به جان حسین، این بار دقیق‌تر بین.» (همان: ۹۰)

- جهان‌آرا می‌گفت: «بچه‌هایی که موندن و تا سقوط شهر جنگیدن، امتحان‌شونو پس دادن، خدا هم توی این‌چنین روزی کمک‌هاشو عیون می‌کنه و دست غیب‌شو نشون می‌ده.» (همان: ۱۲۰)

استمرار تاریخی مظاهر عاشورا و قیام امام حسین(ع) در هویت دینی و جمعی ایرانیان، از پربسامدترین مؤلفه‌های مکتبی ادبیات پایداری است که در نخل‌های بی‌سر به‌صورت هدف‌مند عینیت یافته است.

- سلام برادر! اسم شب؟ - «خدا قوت! تاسوعا.» (همان: ۵۵)

- ناصر می‌گوید: «وظیفه من و حسین و بقیه است که جلوشون وایستیم. امروز پشت کردن به جنگ پشت کردن به امام حسین.» (همان: ۷۹)

- «ما باید خیال کنیم این‌جا خرمشهر نیست؛ کربلاست و عاشورا» (همان: ۸۸)

«آنچه که موضع ایدئولوژیک متن را در جملات بالا وضوح می‌بخشد و طرح ایدئولوژیکی خاصی برای طبقه‌بندی واژگان آن به دست می‌دهد، نمود یافتن مظاهر قیام کربلا در سطح واژگانی چون تاسوعا، عاشورا، کربلا و امام حسین جهت همانندنگاری عملیات‌ها با حادثه کربلا است. با وجود این، یکی از مهم‌ترین اهداف فراست در به‌کارگیری الگوهای مکتبی از جمله قیام کربلا در نخل‌های بی‌سر، طبیعی‌سازی گزاره ایدئولوژیک شهادت‌طلبی به‌صورت باور متعارف است.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۶-۲۵)، توان طبیعی‌سازی ایدئولوژی‌ها را از جمله خصایص مهم یک صورت‌بندی ایدئولوژیک - گفتمانی می‌شمارد؛ یعنی صورت‌بندی ایدئولوژیک - گفتمانی مسلط می‌تواند برای ایدئولوژی‌ها به‌عنوان مواردی از فهم مشترک غیرایدئولوژیک مقبولیت کسب کند. در زمان جنگ با توجه به

ضرورت مقابله با دشمن لازم بود، اسوه‌های شهادت‌طلبی باز تولید شوند. امام خمینی بر این باور بودند که امام حسین (ع)، کیفیت مبارزه را به ما آموخته است؛ به‌همین دلیل به لزوم احیاء قیام کربلا و تبعیت از الگوهای آن تأکید ویژه‌ای داشتند که علاوه بر تحکیم مبانی اسلامی گفتمان حاکم، عنصر شهادت را نیز تقویت می‌کرد.» (موسوی خمینی، ۱۳۷۹: ۱۶/۸۷-۸۸؛ ۱۷/۵۵) نمود این رهیافت را در برگزیده‌های زیر از متن شاهد هستیم:

- مادر آهی از ته دل می‌کشد و می‌گوید: «متوسلیم به خودش و خون پاکش که تو همین گرما به دشت کربلا ریخته شد. ننه من که چیزی دیگه‌ای غیر از شما ندارم؛ شما هم فدای سر اون.» (همان: ۷۹)

- «حسینمو در راه حسین دادم. دیگه هیچ نگران من نباش.» (همان: ۱۳۵)

۲-۱-۱-۲. دستور

فرکلاف، در الگوی نظری و تحلیلی خود بر چهار مورد از انواع ویژگی‌های دستوری که دارای ارزش‌های رابطه‌ای و تجربی و بیانی هستند، تأکید می‌کند که عبارتند از: وجه جمله، وجهیت، ضمائر و فرآیندها.

۲-۱-۱-۲. وجه جمله

وجه جمله در یک گفتمان، نوع روابط میان افراد و مناسبات اجتماعی را مشخص می‌کند. «فرکلاف، با توجه به جایگاه فاعل در جمله، از سه وجه اصلی خبری، پرسشی دستوری و امری نام می‌برد. به عقیده این نظریه‌پرداز (۱۳۷۹: ۱۹۲-۱۹۱)، تقارن نظام‌مند یا عدم تقارن در توزیع وجه‌ها بین مشارکین، بر حسب روابط مشارکین از اهمیت بالایی برخوردار است. وجه اخباری، وجهی از فعل است که وضعیت بیان‌شده را به صورت واقعیتهای مسلم نشان می‌دهد. به‌سخن دیگر، گوینده/ نویسنده در این حالت به وقوع فعل یقین دارد. هدف اصلی در وجه پرسشی، درخواست اخبار است؛ ولی گاهی برای تأثیر بیشتر کلام به‌جای سایر انواع وجه استفاده می‌شود. وجه امری، موضع‌گیری نویسنده/ گوینده را نسبت به اجرای یک عمل از نوع فرمان و دستور نشان می‌دهد. بسامد بالای هر یک از این وجه‌ها در گفتمان، بیانگر جهت‌گیری تولیدکننده گفتمان و مقصود وی از انتخاب آن است. در رمان *نخل‌های بی‌سر*، اکثر جملات متن با بیانی ساده و روان در وجه اخباری روایت شده‌اند.

«مسیر ورود عراقی‌ها را گله به گله بسته‌اند. هر کس از شهر مانده و آن‌هایی که از شهرهای

دیگر آمده‌اند رو به مرز رفته و راه دشمن را بسته‌اند.» (فراست، ۱۳۸۵: ۲۶)

«جهان آرا می‌گه سپاه به بچه‌هایی مثل شما که موندن و دارن می‌جنگن احتیاج داره. می‌خواد شماها رو عضو سپاه کنه.» (همان: ۳۴)

«تانکی می‌غرّد و سمت بچه‌ها می‌آید... صالح تنها گلوله باقیمانده را با حسرت نگاه می‌کند و آن را به گلولی آر-پی-جی می‌گذارد... دست صالح آرام برماشه می‌رود و گلوله سرخ و داغ آر-پی-جی را به سمت تانک رها می‌کند... گلوله سینه تانک را سوراخ می‌کند و آتش و دودش را به هوا می‌دهد» (همان: ۹۰) نویسنده در این جملات از وجه خبری به‌مثابه راهبردی ایدئولوژیک برای بالابردن قطعیت کلام و برجسته‌سازی کنش‌های مثبت نیروهای درون‌گروه آن‌گونه که در مربع ایدئولوژیک ون‌دایک (VanDijk, 2000: 44) اشاره شده، بهره‌گرفته است.

۲-۲-۱-۱-۲. وجهیت

وجهیت مفهومی مهم برای ارزش‌های رابطه‌ای و بیانی در دستور است که با اقتدار گوینده یا نویسنده سروکار دارد. با توجه به این‌که جهت اقتدار به کدام سو است، وجهیت از دو بعد برخوردار می‌گردد. الف- وجهیت رابطه‌ای: در صورتی است که مسأله اقتدار یکی از مشارکین در رابطه با دیگران مطرح باشد. در وجهیت رابطه‌ای، ادعاهای اقتدار ضمنی و شبکه‌های قدرت ضمنی آن را به موضوعی تبدیل می‌کند که در آن علائق ایدئولوژیک مطرح شود. ب- وجهیت بیانی: که مسأله اقتدار گوینده یا نویسنده در رابطه با احتمال یا صدق بازنمایی واقعیت مطرح است. وجهیت در هر دو صورت به وسیله افعال کمکی وجهی نظیر بایستن، توانستن، ممکن‌بودن، احتمال‌داشتن و نیز ویژگی‌های صوری چون قید زمان و مکان بیان می‌شود.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۹۳-۱۹۴) در رمان نخل‌های بی‌سر، وجهیت رابطه‌ای با عنصر وجهی «باید» که رایج‌ترین نوع در زبان فارسی است، گستره کاربرد بیش‌تری دارد.

- «باید امشب شیخون بز نیم و مثل بچه‌های گروه «اسد» از عراقیا سلاح بگیریم.» (فراست، ۱۳۸۵: ۲۶) در این‌جا الزامی وجود دارد که کنشگر آن را از طریق بافت موقعیتی دریافته و به‌عنوان یک حکم قطعی و با فعل کمکی «بایستن» مطرح کرده است.

- مادر، ناصر را دل‌داری می‌دهد: «تو خیلی نمی‌تونی به فکر اونایی باشی که فقط خودشون و جیب-شونو می‌بینن» (همان: ۱۴۰) گوینده به مدد اطلاعات قابل اتکایی که از بافت و کنشگر مورد نظر کسب کرده به معرفتی رسیده که از تحقق نیافتن رخداد ذکر شده اطمینان کامل پیدا کرده.» (رحیمیان و

عموزاده، ۱۳۹۲: ۳۷)، و با کمک فعل وجهی منفی «توانستن» بر آن تأکید کرده است.

- ناصر خطاب به خانواده‌اش: «اگر می‌خواین من کمتر اذیت بشم، باید موافقت کنین برم خرمشهر» (همان: ۱۸۳) کنشگر گفتمان با کاربرد وجهیت رابطه‌ای مطلق «باید» در این جمله در جایگاه حکم کردن و ملزم ساختن مخاطبان خود به انجام کاری است.

۳-۲-۱-۱-۲. ضمائر

ضمایر در زبان فارسی دارای انواع مختلف ارزش‌های رابطه‌ای هستند که با توجه به روابط قدرت در گفتمان انتخاب می‌شوند. براساس مربع ایدئولوژیک ون دایک، یکی از شیوه‌های انتخاب ضمائر متناسب با ارزش‌های رابطه‌ای در گفتمان، راهبرد قطبی‌سازی است. قطبی‌سازی یا مقوله‌بندی «ما-آن-ها، خود و دیگری» در بحث‌هایی در مورد دیگران و تقسیم صریح کنشگران گفتمان به درون‌گروه (ما) و برون‌گروه (آن‌ها) متداول است. این امر به شدت توسط بازنمایی‌های اجتماعی زیربنایی (نگرش‌ها و ایدئولوژی‌های) گروه‌ها کنترل می‌شود نه با الگوهای منحصر به فرد رخدادها و یا یک فرد.» (ون دایک، ۱۳۹۴: ۱۰۹) مهم‌ترین عاملی که مبنای قطبی‌سازی میان «خود و دیگری خارجی و داخلی» در *نخل‌های بی‌سر* قرار گرفته، ایدئولوژی مکتبی و اسلامی و پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک تلویحی مرتبط با آن است. به دلایل کاربرد شناختی (بافتی) زیادی، سخن‌گویان تمام باورها و داشته‌های‌شان را به زبان نمی‌آورند یا نیازی به بیان آن نمی‌بینند. «در واقع بخش زیادی از گفتمان به صورت تلویحی می‌ماند و مخاطبان می‌توانند چنین اطلاعات تلویحی را از دانش مشترک‌شان استنباط کنند و بنابراین بخشی از الگوهای ذهنی‌شان از رخدادها یا کنش‌های بازنمایی شده در گفتمان را شکل می‌دهد. نوع به‌خصوصی از تلویح معناشناختی، پیش‌فرض است که بنا به تعریف، صدق آن پذیرفته است؛ چه گزاره پیش‌رو صادق باشد یا کاذب. در این روش غیر مستقیم، گزاره‌هایی حامل معنا هستند که ارزش صدق‌شان بدیهی و غیر قابل پرسش باشند.» (همان: ۱۰۱-۱۱۱). همسان‌انگاری جنگ ایران و عراق با نبردهای صدر اسلام و مصادیقی چون: «جنگ ایران و عراق، جنگ میان حق و باطل است»؛ «نیروهای دشمن، کافر هستند»؛ «نیروهای ایرانی برحق و خداشناس هستند»؛ از جمله پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک تلویحی رمان *نخل‌های بی‌سر* است که براساس دانش زمینه‌ای مشترک قابل استنباط است. این گزاره‌های تلویحی تحت تأثیر هژمونی ایدئولوژی مکتبی در اذهان سوژه‌های گفتمان داستان، آن‌گونه که در سطح ضمائر جملات زیر نمود یافته، مبنای قطبی‌سازی و مثبت‌انگاری خود و منفی‌انگاری غیر خارجی یعنی نیروهای عراقی قرار گرفته است.

«ما که نمی‌خواهیم مقابله به مثل کنیم! همه چیز ما باید اسلامی باشه؛ حتی اسیر گرفتارمون.»

(فراست، ۱۳۸۵: ۴۸-۴۹)

«چگونه؟ فراموش کردین که حقین؟ به همین زودی از کمک خدا غافل شدین.» (همان: ۶۳)

«ما نباید خرمشهر رو ببینیم، باید کربلا را ببینیم و عاشورا رو» (همان: ۱۱۹)

علاوه بر قطب‌بندی میان خودی و دیگری خارجی، قطب‌بندی و مقوله‌سازی میان خودی با غیرداخلی نیز در انتخاب ضمائر گفتمان رمان *نخل‌های بی‌سر* مؤثر افتاده است. پس از پیروی انقلاب اسلامی و در انتخابات (۱۵ بهمن ۱۳۵۸)، «ابوالحسن بنی‌صدر» به منصب ریاست جمهوری رسید و زمینه‌ساز روی کارآمدن مجدد گفتمان لیبرال پس از دولت موقت شد. گفتمان لیبرال در دوره ریاست جمهوری بنی‌صدر با وجود برخی مشابهت‌ها، وجوه تمایز اساسی با گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک و جریان مکتبی داشت که به تدریج برجسته شد و در غیریت‌سازی بین این دو گفتمان و در نهایت هژمونی گفتمان سنت‌گرایی مؤثر واقع افتاد. ارائه قرائتی غیر سنتی از آموزه‌های دینی، نقش دین و روحانیت در جامعه و مخالفت با بنیان نهادهایی چون سپاه پاسداران از دقایق مورد جدل گفتمان لیبرالیسم با گفتمان سنت‌گرا بود.» (خرمشاد و جمالی، ۱۳۹۷: ۱۷۱-۱۷۳) این تعارض‌ها در نهایت به ایجاد دو حکومت موازی در دوره ریاست‌جمهوری بنی‌صدر انجامید. در یک سو بنی‌صدر و احزاب لیبرال قرار داشتند با مجلس و وزارت‌خانه‌ها، ارتش و در سوی دیگر احزاب اسلام‌گرا و گروه‌های سنت‌گرا قرار داشتند با نهاد حوزه و روحانیت و سپاه و بسیج. با آغاز جنگ تحمیلی، صحنه جدیدی برای نبرد و رقابت فاعلان گفتمان‌های مذکور در داخل کشور فراهم گردید و به دامنه اختلافات قبلی، نحوه اداره جنگ نیز اضافه شد. بنی‌صدر در مقام فرماندهی کل قوا برخلاف نیروهای مکتبی بیشتر به جنگ کلاسیک و استفاده از نیروهای ارتش اصرار می‌ورزید و سعی می‌نمود با تکیه به امر تخصص، معنویات خود را پیش‌برده؛ درحالی‌که، نیروهای مکتبی و نهادهای انقلابی چون سپاه به بسیج مردم و جنگ‌های نامنظم اعتقاد داشتند. در بخش‌های مختلفی از متن *نخل‌های بی‌سر* شاهد هستیم، طرح طبقه‌بندی واژگان و انتخاب ضمائر (ما- شما)، علاوه بر نمایاندن تقابل‌های ایدئولوژیک هویت فاعلان دو گفتمان مذکور، روابط مشارکین این دو گفتمان را نیز به گونه‌ای تقابلی تصویر کرده است.

جهان‌آرا می‌گه: بابا اگه مهمات بهمون رسونده بودی، شهر سقوط نمی‌کرد و این همه گل پرپر

نمی‌شد؛ این بابا، با کمال وقاحت درمی‌آد، می‌گه توپ و تانک، نقل و نباته که من بین شما

تقسیم کنم؟» (همان: ۱۲۳-۱۲۴)

«اون روز بهش (بنی‌صدر) گفتیم بابا دشمن داره می‌آد جلو؛ گفت بذارین بیاد؛ ما اونارو می‌کشونیم تو خاک خودمون و غافلگیرشون می‌کنیم.» (همان: ۱۲۴)

ناصر لب‌هایش را به خنده باز می‌کند و درجه‌دار ارتشی را به بغل می‌کشد و می‌بوسد: «خدا امثال شمارو، تو ارتش حفظ کنه.» (فراست، ۱۳۸۵: ۸۶)

نویسنده به مدد قطبی‌سازی در سطح ضمائر این جملات، از یک سو درصدد ارزشیابی منفی خویش از کنش سوژه‌های گفتمان لیبرالیسم در طول جنگ و به حاشیه راندن آن‌ها به‌عنوان دیگری داخلی برآمده است و از سوی دیگر در جهت تثبیت نظام معنایی مسلط و مثبت‌انگاری نیروهای مکتبی و سپاهی به‌مثابه نیروهای خودی گام برداشته است.

۴-۲-۱-۱-۲. فرآیند

هنگامی که فرد می‌کوشد عمل، رخداد، وضعیّت یا رابطه‌ای را در یک متن بازنمایی کند، باید از میان انواع فرآیندهای دستوری، دست به انتخاب بزند که به‌لحاظ ایدئولوژیک ممکن است معنادار باشد. فرآیندها به سه گونه کنشی، رخدادی و توصیفی دسته‌بندی می‌شوند. کنش، مستلزم وجود دو مشارک است؛ کنشگر و کنش‌پذیر، به‌طوری که کنشگر به نوعی بر کنش‌پذیر عمل می‌کند. یک رخداد، مستلزم وجود تنها یک مشارک است که ممکن است جاندار یا غیرجاندار باشد. توصیف نیز مستلزم وجود تنها یک مشارک است، اما نوعی صفت در کنار فعل وجود دارد؛ چه یک صفت ملکی و چه یک صفت غیر ملکی.» (فرکلاف: ۱۸۴-۱۸۷). در رمان *نخل‌های بی‌سر*، از میان سه گونه یادشده، عمدتاً افعال کنشی نمود یافته و فرآیند توصیفی و رخداد کم‌تر کاربرد یافته است. علت آن است که برخلاف دو فرآیند دیگر، فرآیند کنشی، متن را پویاتر نشان می‌دهد. فرآیندهای کنش خود نیز ممکن است به‌صورت جملات معلوم یا جملات مجهول ظاهر شوند که سببیت و کنشگری را نامشخص باقی بگذارند. در متن *نخل‌های بی‌سر*، فرآیندهای کنش با صورت معلوم بسامد بیشتری دارد و تنها درصد کمی از آن‌ها به صورت مجهول به کار رفته است. این امر از یک سو از تسلط و اشراف کامل نویسنده بر شرایط و بافتی که وی روایتگر آن به‌شمار می‌رود، ناشی می‌شود و از سویی به این دلیل که، جملات معلوم مقدمات فهم متن را برای مخاطب آسان‌تر می‌سازد.

«ناصر، کلاش غنیمتی را به دست می‌گیرد و در پشت نفرات دشمن قدم بر می‌دارد. کلاشش را

سبک، سنگین می‌کند و با دیدن آن ۹ نفر که مطیع در جلوی گام برمی‌دارند، احساس فتح می‌کند.» (فراست، ۱۳۸۵: ۵۱)

«صالح تانکی را که غرّش‌کنان پیش می‌آید و تیربارش، باران فشنگ بر سر و روی‌شان می‌ریزد، از پای در می‌آورد» (همان: ۸۹)

بازنمایی کنش نیروهای خودی به گونه‌ای منسجم در قالب فرآیند کنش با افعال مثبت و معلوم در جملات بالا و دیگر بخش‌های رمان مذکور که مبتنی بر باور متعارف و بنابراین ایدئولوژیک می‌باشد.

۲-۱-۲. کنش تأثیری

در چارچوب نظری فرکلاف، علاوه بر کنش بیانی به کنش دیگری به نام کنش تأثیری نیز اشاره شده است. در کنش تأثیری، تولیدکننده متن به دنبال راهبردهای بلاغی‌ای است تا بتواند به شکلی بر مخاطب تأثیر بگذارد؛ یعنی بیشترین تأثیرگذاری را داشته باشد. «استعاره یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین شیوه‌های بلاغی است که تولیدکنندگان گفتمان از آن در جهت کنش تأثیری کلام بهره می‌گیرند. به عقیده فرکلاف (Fairclough, 1992: 105)، استعاره فقط یک آرایه سبکی سطحی زبان نیست؛ بلکه طرز فکر، شیوه عمل و نظام‌های دانش و عقیده ما را به طریقی کاملاً اساسی و فراگیر نسبت به موضوعات می‌سازد؛ به عبارتی، استعاره می‌تواند بیانگر ارزش‌های تجربی رمزگذاری شده در متن باشد. نویسنده نخل‌های بی‌سر، جهت صورت‌بندی بهتر باورهای ایدئولوژیک و برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطبان اثر از این راهبرد بلاغی بهره گرفته است. استفاده از این شیوه بلاغی به خصوص در انتخاب نخل‌های بی‌سر، برای عنوان کتاب برجستگی ویژه‌ای یافته است. بهره‌گیری از مفهوم استعاری «نخل» در عنوان اثر و دیگر قسمت‌های متن علاوه بر افزایش بار احساسی وقایع زمان حال و باورپذیری گزاره‌های مورد نظر نویسنده، بیانگر ارزش‌های تجربی رمزگذاری شده در متن نیز می‌باشد.

«دیروز و امروز نزدیک صد تا شهید آوردن؛ صد تا نخل؛ یکی شون هم بی‌سر بود» (فراست، ۱۳۸۵: ۴۱) نویسنده، در این جمله با بهره‌گیری از مفهوم استعاری نخل و همانندی شهدای ایرانی با شهدای قیام کربلا به خصوص سالار شهیدان امام حسین (ع)، علاوه بر افزایش کنش تأثیری کلام، در صدد برجسته‌سازی ایدئولوژی مکتبی و خویش‌بازنمایی مثبت برآمده است.

یکی دیگر از رایج‌ترین استعاره‌های رمان نخل‌های بی‌سر، بهره‌گیری استعاری از عناصر طبیعت در

تبیین و برجسته‌سازی فضای پر التهاب جنگ است.

«سر ناصر به طرف مشرق می‌چرخد. خورشید را خونین می‌بیند؛ انگار که هنگام بالا آمدن از پشت خانه‌های زخمی، تیزی دیوارها بر تن نرمش فرورفته و آن را زخمی کرده است» (همان: ۱۰۱)

«شط بین آن‌ها و دشمن افتاده و سرش زیر بار سنگین غم گیج می‌رود. گاه خودش را بر کناره‌های بلند کوتشیخ می‌کوبد و گاه بر دیوارهای اسیر آن سوی شهر. وقتی هم از تقلا خسته می‌شود، آرام و بی‌حس می‌ماند و تنها نفس نفس می‌زند.» (همان: ۱۱۰)

۲-۲. تفسیر

«تفسیر، ترکیبی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر است. منظور از ذهنیت مفسر، دانش زمینه‌ای است که مفسر در تفسیر متن به کار می‌بندد. در این سطح از تحلیل گفتمان، هم تفسیرهای مشارکین گفتمان از بافت موقعیتی و هم بافت بینامتنی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نظریه فرکلاف، چهار پرسش در رابطه با بافت موقعیتی مطرح می‌شود: ۱- رویداد چیست؟ ۲- چه کسانی درگیر آن هستند؟ ۳- روابط میان آن‌ها چیست؟ ۴- نقش زبان در خصوص پرسش اول چیست؟» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۴)

بافت موقعیتی رمان *نخل‌های بی‌سر* در بیشتر موارد به اشغال خرمشهر و مقاومت همگانی در برابر نیروهای مهاجم اختصاص یافته است. کنش‌گران گفتمان *نخل‌های بی‌سر* نیز به فراخور بافت موقعیتی داستان اغلب از میان مردم و نیروهای مردمی انتخاب شده‌اند که از لحاظ طبقاتی و جایگاه اجتماعی، هم‌پایه هستند و روابط میان آن‌ها نیز از نوع تعاملی است. این مسأله در واقع از شرایط اجتماعی و فرهنگی حاکم بر دوره نگارش اثر نشأت می‌گیرد. در دهه اول انقلاب، گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک با تأکید بر تقویت سمبل‌های مشترک و توده‌ای کوشید تا تمایزات و هویت‌های قومی، زبانی و طبقاتی را تضعیف کند و با تقویت «هویت اسلامی» به همسان‌سازی جمعیت پردازد که در این ارتباط تأکید بر مفاهیمی همچون برادری انقلابی و اخوت اسلامی تلاشی در این راستا بود.» (فوزی‌تویسرکانی، ۱۳۸۴: ۹۸/۲)

در رابطه با نقش زبان در پیشبرد رویدادهای رمان *نخل‌های بی‌سر*، باید توجه داشت که از زبان برای تحقق بخشیدن به یک هدف متعالی استفاده شده است. در این داستان، مهم‌ترین نقش زبان بازنمایی ایدئولوژی نویسنده و تبیین روابط قدرت حاکم در آغاز دهه ۶۰ است. به این اعتبار، زبان مجرای ارتباط را تعیین می‌کند. با بررسی عناصر زبان‌شناختی داستان *نخل‌های بی‌سر*، مفسر درمی‌یابد که

شیوه‌های به‌کار رفته در زبان متن، آن‌را به بافت موقعیتی پیوند می‌دهد. «هدف نویسنده آن است که مخاطبان را تحت تأثیر آراء و افکار خود و در نهایت ایدئولوژی نهفته در گفتمان نخل‌های بی‌سر قرار دهد؛ به‌همین دلیل نیاز دارد خود را به منبعی از قدرت متصل کند که بتواند با آن طرح‌واره‌های ذهنی و دانش زمینه‌ای مخاطبان را برانگیزاند؛ در این‌جا وی توسط به بینامتنیت و میراث فرهنگی مشترک را برمی‌گزیند. تحلیل بینامتنی از نظر فرکلاف (۱۳۷۹: ۱۲۳)، حلقه واسط زبان و بافت اجتماعی است و خلأ موجود میان متن‌ها و بافت‌ها را به شایستگی پر می‌کند. در *رمان نخل‌های بی‌سر* آنچه از لحاظ بینامتنی برجسته است پیوند گفتمان متن با گفتمان دینی و هویت اسلامی است. نویسنده با بهره‌گیری از عنصر میان‌متنیت در استناد به آیات قرآن و احکام اسلامی در جهت تقویت قرائت ایدئولوژیک متن و برجسته‌سازی گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک گام برداشته است.

- «ننه قربونتون بیاید باهم بریم! حسین می‌گوید: «ننه‌جون، بگو جون می‌خوام تا هم من بگم چشم و هم ناصر؛ اما این حرفو نزن. دشمن حمله کرده، باید جلوش وایستاد» (فراست، ۱۳۸۵: ۱۸) در این قسمت با تاسی از آیه (۲۳، سوره توبه) «یا ایها الذین آمنوا لاتتخذوا آباءنکم و اخوانکم و عشیرتکم...»؛ ترک جبهه‌های نبرد به صورت تلویحی، کفر انگاشته شده است. نویسنده، علاوه بر این قسمت در صفحات (۲۰، ۹۳ - ۱۳۸) نیز از مفهوم این آیه بهره گرفته است. فراست با بهره‌گیری مکرر از این عنصر میان‌گفتمانی، هم قرائت دینی گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک را تقویت کرده است و هم امر دفاع را مشروع و واجب جلوه داده است.

- شهیدان زنده‌اند الله اکبر (همان: ۶۷، ۷۴). از جمله اشاره‌های میان‌گفتمانی متن است که به آیه «ولا تقولوا من یقتل فی سبیل الله اموات بل احیاء ولكن لاتشعرون» (بقره، ۱۵۴)؛ استناد شده است. - جهان‌آرا به صالح می‌گوید: «صالح دوست داری امشب بری بهشت؟» صالح می‌خندد: «نیکمی و پرسش؟» (همان: ۱۴۵) نویسنده با اشاره به وعده‌هایی که در کتاب آسمانی (توبه، ۱۱)، به مجاهدان راه حق داده شده، بر آن است تا دال‌های ایدئولوژیک ساختار گفتمانی حاکم را تثبیت نماید.

۳-۲. تبیین

«هدف از مرحله تبیین، توصیف گفتمان به‌عنوان بخشی از یک فرآیند اجتماعی است. آنچه که در این مرحله مورد بررسی قرار می‌گیرد، رابطه دیالکتیک بین نظم‌های گفتمانی و کردارهای اجتماعی است.»

(Fairclough, 1992:96) «تیین، نشان می‌دهد چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را تعیین می‌بخشند و هم‌چنین، نشان می‌دهد گفتمان چه تأثیرات بازتولیدی می‌تواند بر آن ساختارها بگذارد، تأثیراتی که منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شوند.» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵) بر این اساس، اگر بخواهیم مفاهیم مطرح در رمان *نخل‌های بی‌سر* را از سطح جمله و روابط دستوری به سطح متن بزرگ‌تر منتقل کنیم، درخواهیم یافت که زمینه تاریخی و اجتماعی متن اثر سال‌های آغازین جنگ تا ابتدای دهه ۶۰ است؛ و ایدئولوژی‌های حاکم بر این دوره و روابط قدرت زیربنای آن‌ها تأثیر عمیقی بر تولید گفتمان رمان مذکور نهاده است. این دوره از لحاظ تاریخی و اجتماعی از اهمیت بسیاری برخوردار است و دارای دو ویژگی متمایز است: وجود شرایط جنگی و حضور شخصیت کاریزمایی امام خمینی. «این دو عامل در کنار هم در برجسته‌شدن گفتمان اسلام‌گرا در این دوره و به حاشیه راندن غیرهای داخلی هم‌چون گروه‌های لیبرال و غیرهای خارجی تأثیر عمیق داشت. آنچه که علاوه بر این عوامل پایه‌های قدرت و اعتبار گفتمان اسلام‌گرا را در دهه آغازین انقلاب مستحکم می‌کرد، ایدئولوژی مکتبی است. تشیع مکتبی دارای مفاهیم و نمادهایی بود که توانست کارکردهای معمول یک ایدئولوژی را در فرآیند انقلاب به نحو مطلوبی انجام دهد و به ایدئولوژی مسلط تبدیل شود. توانایی انتقال آگاهی سیاسی برای صف‌آرایی، ارائه مجموعه جدیدی از ارزش‌ها و بالاخره موفقیت در توجیه پیروان مبنی بر این‌که، این مکتب بر حقایق و عقلانیت مبتنی است، از جمله کارکردهای ایدئولوژیکی بود که به هژمونیک شدن تشیع مکتبی انجامید.» (اخوان‌مفرد، ۱۳۸۱: ۱۳۳) در دوره جنگ نیز پیوند هر چه بیشتر هویت انقلابی و اسلامی و ضرورت تاسی از ارزش‌های اسلامی و انقلابی سبب تقویت هرچه بیشتر ارزش‌های مکتبی و مبنای غیریت‌سازی گردید. در این دوره، در حوزه ادبیات، گروهی از نویسندگان پدید آمدند که آثارشان درباره جنگ، بار ادبیات انقلاب اسلامی را هم بر دوش گرفت و در پیوند با باورهای آیینی، بیانگر جهان‌بینی دینی و انقلابی شد.» (سعیدی، ۱۳۹۵: ۳۴۳) فراست از جمله این نویسندگان متعهد است که در راستای گفتمان سنت‌گرا و ایدئولوژی مکتبی به نگارش از جنگ همت گماشت و رمان *نخل‌های بی‌سر* را در پیوند دو مقوله جنگ و انقلاب با دیانت خلق کرد.

بررسی رمان *نخل‌های بی‌سر* در مقام یک رخداد ارتباطی، ما را به این نتیجه رهنمون می‌سازد که این اثر، به واقع بازنمایی شرایط حاکم بر زمان نگارش رمان یعنی سال‌های آغازین دهه شصت است. عواملی چون بافت تاریخی، روابط قدرت در جامعه و ساختار آن، زبان (متن) را شکل داده است و از طریق کاربرد زبان، این ساختارها و فرآیندهای اجتماعی و جهانی‌بینی‌ها تثبیت شدند. در بافت تاریخی دهه شصت و دوره جنگ، گفتمان سنت‌گرایی ایدئولوژیک با مرکزیت نصّ دینی و گرایش کاریزمایی برجسته گردید و آن بخشی از نظام گفتمانی انقلاب اسلامی که ریشه در تجدّد گرایی داشت به حاشیه رانده شد. نویسنده *نخل‌های بی‌سر*، همسو با این گفتمان غالب و نهادهای ایدئولوژیک آن به تولید اثر خویش مبادرت ورزیده است. پیوند سیاست و دیانت، تأکید بر صبغه اسلامی انقلاب، بهره‌گیری از الگوها و اسطوره‌های تاریخ اسلام و تجلّی اصول اعتقادی و مبارزاتی نهضت عاشورا در جنگ از جمله مؤلفه‌های ایدئولوژیک مسلط است که در *نخل‌های بی‌سر*، عینیت یافته است. در این اثر با توجه به رابطه دو سویه زبان و ساختار کلان، زبان نیز کارکرد ایدئولوژیک یافته است؛ به گونه‌ای که تفاوت‌های گفتمانی و ایدئولوژیک خود را در طبقه‌بندی واژگان نمایان می‌سازد. علاوه بر واژگان، استعاره‌ها، پیش‌فرض‌های تلویحی و انسجام که همگی جنبه‌هایی از معنا را تشکیل می‌دهند، دارای بار ایدئولوژیک هستند. ساختارهای اجتماعی زمان نگارش رمان *نخل‌های بی‌سر*، نیز به خوبی در متن اثر بازتولید شده است. در همین راستا، نویسنده *نخل‌های بی‌سر* در انتخاب گنش‌گران گفتمانی و هویت‌سازی به گونه‌ای هدف‌مند عمل کرده است. تقریباً بیشتر کنشگران به‌خصوص شخصیت‌های محوری داستان با کنش‌های معنادار خود در طول اثر ساختار اجتماعی را به نمایش درمی‌آورند و علاوه بر تثبیت جایگاه خود به عنوان مشارکین اجتماعی گفتمان هژمونیک، نظام‌های ارزشی و دانش زمینه‌ای مشترک را نیز منتقل می‌سازند.

پی‌نوشت

(۱). خلاصه رمان *نخل‌های بی‌سر*

نخل‌های بی‌سر، روایتگر نبرد و مقاوت در جنگ ایران و عراق است. داستان با شروع جنگ در خرمشهر آغاز می‌شود و با بازپس‌گیری آن به دست نیروهای ایرانی به پایان می‌رسد. بخش اعظمی از این اثر به توصیف رشادت و ایثار جوانان خرمشهر و نیروهای سپاه پاسداران اختصاص یافته است. نویسنده برای بازنمایی جریان‌های اجتماعی حاکم بر این فضا، خانواده ناصر، یکی از رزمندگان وابسته به نیروهای سپاه، را محور داستان قرار می‌دهد. با آغاز حمله به خرمشهر، خانواده ناصر در تب‌وتاب ماندن در شهر و مهاجرت سرگردان

هستند. سرانجام فرزندان خانواده، پدر و مادر را ترغیب به رفتن می‌کنند و خود برای دفاع در شهر می‌مانند. با گسترده شدن دامنه جنگ، ابتدا شهناز، خواهر ناصر و سپس حسین، برادر ناصر در دفاع از شهر و آرمان‌های حاکم به شهادت می‌رسند. شهادت آن‌ها، ناصر را که در بستر بیماری است، در امر دفاع راسخ‌تر می‌کند. وی علی‌رغم نیاز به درمان و بستری شدن به خرمشهر بازمی‌گردد. داستان در نهایت با شهادت ناصر در عملیات آزادسازی خرمشهر و فتح شهر به اتمام می‌رسد.

کتابنامه

- قرآن کریم. (۱۳۹۴) ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، تهران: پیام عدالت.
- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۸۶) «تحلیل گفتمان و ادبیات»، *ادب پژوهشی*، دوره ۱(۱)، ۱۷-۲۷.
- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۴) *تحلیل گفتمان انتقادی*، چاپ سوم، تهران، علمی و فرهنگی.
- اخوان مفرد، حمیدرضا. (۱۳۸۱) *ایدئولوژی انقلاب ایران*، چاپ اول، تهران: معاونت پژوهشی پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- بشیری، حسین. (۱۳۸۷) *دیباچه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران دوره جمهوری اسلامی ایران*، چاپ پنجم، تهران: نگاه معاصر.
- خرمشاد، محمدباقر؛ جمالی، جواد. (۱۳۹۷) «امر سیاسی، شکل‌گیری و هژمونیک شدن گفتمان انقلابی اسلام سیاسی در ایران»، *پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، دوره هفتم، شماره ۴(۲۷)، ۲۷-۴۴.
- رحیمیان، جلال؛ عموزاده، محمد. (۱۳۹۲) «افعال وجهی در زبان فارسی و بیان وجهیت»، *پژوهش‌های زبانی*، دوره ۴(۱)، ۲۱-۴۰.
- سعیدی، مهدی. (۱۳۹۵) *ادبیات داستانی جنگ در ایران*، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- سلطانی، علی اصغر. (۱۳۸۷) *قدرت، گفتمان و زبان* (سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران)، چاپ دوم، تهران: نی.
- شفائی هریسی، محمد کاظم. (۱۳۹۱) «نقش مذهب در دفاع مقدس»، *پژوهشنامه دفاع مقدس*، سال ۱(۴)، ۱۳۷-۱۵۸.
- فالور، راجر. (۱۳۹۵) *سبک و زبان در نقد ادبی*، ترجمه مریم مشرف، چاپ اول، تهران: سخن.
- فراست، قاسمعلی. (۱۳۸۵) *نخل‌های بی‌سر*، چاپ سوم، تهران: صریر.

- فر کلاف، نورمن. (۱۳۷۹) *تحلیل انتقادی گفتمان*، ترجمه فاطمه شایسته پیران و همکاران، چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فوزی توپسرکانی، یحیی. (۱۳۸۴) *تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷-۱۳۸۰)*، جلد ۲ و ۱، چاپ اول، تهران: عروج.
- قنبری عبدالملکی، رضا؛ فیروزیان پوراصفهان، ایلین. (۱۴۰۰) «تحلیل گفتمان انتقادی رمان چشم‌هایش بزرگ علوی براساس نظریه نورمن فر کلاف»، *زبان پژوهی*، سال ۱۳ (۴۰)، ۱۱۵-۱۴۲. <https://doi.org/10.22051/jlr.2021.33323.1933>
- موسوی خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۹) *صحیفه نور*، جلد ۵ و ۱۷، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۹۶) *صد سال داستان نویسی ایران*، جلد ۳ و ۴، چاپ ششم، تهران: چشمه.
- ون‌دایک، تئون‌ای. (۱۳۹۴) *ایدئولوژی و گفتمان*، ترجمه محسن نوبخت، چاپ اول، تهران: سیاه‌رود.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۵) *ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی*، چاپ اول، تهران: هرمس.

References

- The Holy Quran*. (2015). Translated by; Mahdi Elahi Ghomshei, Tehran: Payame Edalat Publications. (In Persian).
- Aghagolzadeh, F. (2007). "Discourse Analysis and Literature", *Research Literature*, 1 (1), 17-27. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.17358027.1386.1.1.2.9> Aghagolzadeh, F. (2015), *Critical Discourse Analysis*, 3rd Edition, Tehran, Scientific and Cultural Publications. (In Persian).
- Akhavan Mofrad, H. R. (2002). *The Ideology of the Iranian Revolution*, 1st Edition; Tehran: Vice Chancellor for Research, Imam Khomeini Research Institute and the Islamic Revolution. (In Persian).
- Bashirieh, H. (2008). *An Introduction to the Political Sociology of Iran during the Islamic Republic of Iran*, 5th Edition, Tehran: A Contemporary View. (In Persian).
- Fairclough, N. (2000). *Critical Analysis of Discourse*, Translated by; Fatemeh Shayesteh Piran et al., 1st Edition, Tehran: Center for Media Studies and Research. (In Persian).
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social change*, London: longman.
- Fawzi Tuyserkani, Y. (2005). *Socio-political developments after the Islamic Revolution of Iran (1978-2001)*, Vol.1-2, 1st Edition, Tehran: Orooj Publications. (In Persian).

- Ferasat, Gh. A. (2006). *Nakhlhaye Bisar*, 3rd Edition, Tehran: Sarir Publications. (In Persian).
- Fowler, R. (2016). *Style and Language in Literary Criticism*, Tanslated by; Maryam Musharraf, 1st edition, Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Ghanbari Abdolmulaki, R. & Firouzian Pourasfahani, I. (1400). "Analysis of the critical discourse of the novel Chashayash Boghoralavi based on the theory of Norman Fairclough", *Linguistics*, 13(40), 115-142. (In Persian). <https://www.doi.org/10.22051/jlr.2021.33323.1933>
- Khorranshad, M. Jamali, J. (2017). "The political issue, the formation and hegemonicization of the revolutionary discourse of political Islam in Iran", *Islamic Revolution Researches*, 7(27), 27-44. (In Persian).
- Mills, S. (1997). *Discourse*, London: Routledge.
- Mir Abedini, H. (2017). *One Hundred Years of Iranian Fiction*, Volumes 3 and 4, 6th Edition, Tehran: Cheshmeh Publications. (In Persian).
- Mousavi Khomeini, R. (2000). *Sahifa Noor*, Volumes 5 and 17, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Printing and Publishing Organization of the Cultural Documents Organization of the Islamic Revolution. (In Persian)
- Rahimian, J. Amozadeh, M. (2012). "Verbs of Aspect in Persian and Expression of Aspect", *Linguistic Studies*, 4(1), 21-40. (In Persian). <https://doi.org/10.22059/jolr.2013.35922>.
- Saeedi, M. (2016). *Fiction Literature of the War in Iran*, 1st Edition, Tehran: University Jihad Institute of Humanities and Social Studies. (In Persian)
- Shafai Harisi, M. K. (2012). "The Role of Religion in Holy Defense", *Research Journal of Holy Defense*, 1(4), 137-15. (In Persian).
- Soltani, A. A. (2008). *Power, Discourse and Language* (Mechanisms of Power in the Islamic Republic of Iran). 2nd Edition, Tehran: Ney Publications. (In Persian).
- Van Dijke, T. E. (2014). *Ideology and Discourse*, translated by Mohsen Nobakht, Ch. 1, Tehran: Siyahrud Publications. (In Persian).
- Yarmohammadi, L. (2006). *Communication from the perspective of critical discourse*, Ch. 1, Tehran: Hermes Publications. (In Persian).

